

KÖNYVSZEMLÉ

Ferenc József – *Ferencjóska*

Az utóbbi években megjelent történeti munkákat általánosító érvénnyel két csoportba sorolhatjuk. Az egyik az igazán értékes, színvonalas, önálló kutatásokon alapuló, széles forrásbázissal, irodalomismerettel dolgozó művek csoportja. Ezek zömében a szakmának íródnak, többségük jegyzetekkel zsúfolt, nehézkes stílusú.

A másik a szélesebb olvasóközönségnek szánt ismeretterjesztő irodalom. Egy részük szenczációhajtás, kevés forrásanyagra támaszkodik, sok pontatlanságot tartalmaz. *Gerő András* 1988-ban, a Novotrade RT. gondozásában megjelent könyve – Ferenc József, a magyarok királya – az utóbbi csoportba sorolható, de az imént vázolt negatívumok egyáltalán nem jellemzik. Alapos kutatómunka, széles körű forrásismeret, számos új, eredeti következtetés jellemzi. Stílusa könnyed, szellemes. A fejezetcímek ríkítóak ugyan, de olvasás közben rájövünk, hogy nagyon is a helyükön vannak.

A művet tanulmányozva felmerül a régi (talán már túl is haladott) vitatéma: a történelmi események alakításában a tömegnek ("a népnek"), vagy a történelmi személyiségnek van nagyobb szerepe?

A kérdésre *Gerő András* munkája alapján is választ adhatunk: 1848 és 1916 között a magyarság sorsának alakításában; gondolkodásának, erkölcsiségének, politikai kultúrájának formálásában elsöprő szerepe volt egy személyiségnek: I. Ferenc Józsefnek. Kik alakították gondolkodását, hogyan fejlődött eszmerendszere, milyen egyéniség volt az, aki népének sorsát formálta, történelmet írt? A szerző erre is választ keres.

A főherceg a trón legfőbb várományosaként 18 éves koráig alapos nevelésben részesült. Szellemi képességei átlagosanak mondhatók, bár nyelvérzéke kiváló. Már gyermekkorában kiderült, hogy kevés fanzátia, de erős vizuális emlékezőtehetség jellemzi. Kulturális érzékenységgel, jó művészi értékrenddel nem rendelkezett. Maga Metternich is tanította, a stúdium témája a Staatskunst, "az államvezetés művészete". A nagyhatalmú, erősen konzervatív államférfi néhány tanácsa: az uralkodónak magának kell irányítani a nehézkességre hajlamos hivatali rendszert insturkcióival; óvakodni kell az engedékenységtől, a liberalizmustól; a fejedelmi korona és jog isteni eredetű; olyan állam az ideális, ahol az uralkodó uralkodik, a kormány végrehajt, a nép pedig engedelmeskedik.

A főherceg érdeklődése pontosságra, rendszeretetre való hajlama és édesanyja befolyásának hatására már igen korán a hadsereg, a militáris gondolkodás felé fordult. Az uralom két legfőbb támaszának a "bürót" és a bajonettet tekintette. Ferenc József a hivatalnok-katona vagy a katona-hivatalnok típusát testesítette meg. Átlagon felüli elhivatottsággal, kötelességérzettel és fegyelemmel bírt. Ebből adódott a puritán életvitel, a sajátos érzéketlenség, az emberi kapcsolatok alá- és fölérendeltségi viszonyokénti megéltése jellemezte.

Úgy viselkedett, mint akinek nincsenek érzelmei. Merevség, gög jellemezte, humorérzék, "charme" nélkül való volt, nem tudott beszélgetni. Világképében nem volt helye az egyenrangú társalgásnak, a tekintélyt kétségbe vonó szarkazmusnak. Az uralkodó a feudális világkép és magatartás híve, lelkében az alkotmányos rendszer sohasem gyökeresedett meg. Nem volt képes és nem is akarta a másféle gondolkodásmódot megérteni, csak kényszer hatására tudta az alkatától eltérőt elfogadni. Ferenc József anakronisztikus egyéniség és uralkodó volt.

A könyv talán legizgalmasabb kérdése: vajon hány *Ferenc József* létezett? Mindnyájan ismerjük – aki még ma is gyűlöletes – a szabadságharc vérbetipróját, a "felkent gyilkost".

Aztán a század végén megjelenik egy "új ember", a "Ferenc Jóska", egy békés, prosperáló birodalom magyarok által is szeretett uralkodója, akinek a világháborús vereséget, Trianont is mintha megbocsátanánk, hiszen még 1916-ban meghalt. Hogy hogyan alakult ki ez a kép – mi volt a hivatalos, és mi volt a valóságos vélemény róla – milyen volt *Ferenc József* és a magyarság viszonya 1847 és 1916 között: a szerző nyomán vázlatosan felvillanthatjuk.

1847-ben István nádor Pest megyei főispáni beiktatásán *Ferenc József* mond beszédet. A magyar uralkodó körök optimistább része a főhercegek magyarbarát megnyilatkozásai alapján megvalósulni vélte a Habsburg jogar alatti, nemzeti tartalmú királyság eszméjét. A valóság azonban az, hogy *Ferenc József* nem ismerte a magyar viszonyokat (például a magyar közjogot), és a népszerűség sem volt felfogása szerint hatalmi tényező. Abszurd helyzet: nincs közük egymáshoz, mégis úgy tűnik, mintha a legmélyebb egységben élnének. 1848. március 13-án *Metternich* (a főherceg döbbentéire) menekülni kényszerül. *Kossuth* még március 3-i beszédében kifejti, hogy a magyarok lojalitását csak a liberális-nemzeti alkotmányosság biztosíthatja. A magyar országgyűlésen fogalmazódik meg különben először *Ferenc József* trónra emelésének igénye. A dinasztia számára "kizökkent az idő", "ki született helyretolni azt"? A trón várományosa azonban Itáliába megy és a belső válsággal küzdő fiatalember tapasztalhatja, hogy kézzelfogható értelme van az engedelmességnek, a hadsereg birodalomfenntartó erő: az értékek visszaigazolódnak. Az áprilisi törvények lehetővé tették, hogy Magyarország legitim módon választhasson olyan Habsburg-királyt, aki nem osztrák császár! Magyarországot és Ausztriát a törvény szerint az uralkodóház közössége kapcsolja össze (nem az uralkodó, az uralkodóház). A magyar szándék törvényesíthető és politikailag indokolható volt, de minden realitást nélkülözött. A dinasztia célja ugyanis Bécs és Pest szembeállítás, a "láadás" felszámolása volt. Ezért mondatják le *V. Ferdinándot*, és *Ferenc József* – a fiatal, energikus ember, aki nem kompromittálta magát az eseményekben, akinek meggyőződése a birodalmi egység és a korlátlan uralkodói hatalom – 1848. december 2-án trónra lép. Uralkodó lett, de a magyar államjog szerint nem Magyarország királya. A magyar országgyűlés határozata nem támadta *Ferenc József* személyét, csak a trónbetöltés módját utasította el. Az új uralkodóról 1847-ben alkotott kép elhomályosult, *Ferenc József* és a magyarság viszonya a konfliktus felé haladt. 1849 februárjában a király jelmondatot választot: VIRIBUS UNITIS = egyesült erőkkel. Fő célja az egységes Ausztria létrehozása lett. *Windischgraetz* kápolnai győzelme után kiadta az "olmützi nyilatkozatot", amelyben az az új, hogy ténylegesen meg akarja szüntetni Magyarországot. Tartományok kellene neki, nem a Magyar Királyság. A "tavaszi hadjárat" sikerei után a magyarság válasza a Függetlenségi Nyilatkozat volt: ha a Habsburgoknak nem létezik a Magyar Királyság, akkor a magyarok számára sem létezik az ország létét is tagadó Habsburg uralkodó-család. Elmérgeedett az uralkodó és a magyarság viszonya.

A magyar "láadás" leverése után napirendre került a legyőzöttekkel való bánásmód mikéntje. A szóbajohető lehetőségek közül az uralkodó a legkeményebbet választotta: szabadjára engedte a megtorlást. *Haynau* személyében olyan embernek adott teljhatalmat, akit egykori felettese nyugdíjazni akart "erkölcsi tulajdonságai miatt". A rendszér és legfőbb képviselője a véres megtorlás következményeként gyűlölet tárgya lett. Nemcsak a liberális Európa, hanem saját hadserege tisztikarának egy része sem helyeselte módszereit.

Ferenc József ezzel szemben úgy vélte, hogy itt az ideje az egységes birodalom kialakításának – ehhez pedig az ellenállás megtörésére, elrettentésre is szükség van. Nem érdekelte, hogy alattvalói szeretik-e, avagy sem. Nem velük akart kormányozni, hanem uralkodni akart rajtuk. 1851/52-ben bevezette a császári egyeduralmat. A hatalom támaszairól vallott elképzelései annyiban módosultnak, hogy a hivatalnoki appa-

rátus (*Bach*), a rendőrség és a bésúgók (*Kempen* hatása) legalább olyan fontosak, mint a hadsereg. Az 50-es években kétszer látogatott Magyarországra: 1852-ben és 1857-ben. Mindkét esetben tapasztalhatta, hogy a hivatalos dicsőítés, a passzív rezisztencia mellett él a személye és rendszere ellene gyűlölet. A látogatások, az ismétlődő amnesztiák nem oldották a "felkent gyilkos" iránti ellenszenvet.

Széchenyi egy akkor írt (de csak 1921-ben megjelentetett) művében "embervértől szagló" "apostoli bitornak" nevezi Ferenc Józsefet, a nemzeti erkölcs romlását, a politikai és emberi kétlelkűséget is az önkényuralomtól származtatja. Az uralkodó célja azonban (főképpen 57-es) utazásával az volt hogy demonstrálja a változatlanságot, azt, hogy nem tér el eddigi politikájától. A nemzeti, liberális igények elutasítandók, mert veszélyesek az elképzelt birodalmi egységre. Az 1859-es események Itáliában bizonyították, hogy ha a Birodalom élni akar, nem kötheti le hadseregét és anyagi erőforrásait belpolitikai feladatokra, és könnyen kétfrontos háborúba keveredhet, ha a hátszágban robbanásveszélyes a helyzet. Az abszolutizmus engedni kényszerült. Nemzeti-liberális megmozdulásokra került sor a Kazinczy-évforduló megünneplésétől a protestáns pápens elleni tiltakozásig. Az 1860. évi Októberi Diploma a magyarok számára nem lehetett megegyezési alap a maga egységes birodalmiságával. A Februári pápens is azt tükrözte, hogy *Ferenc József* törvényes magyar király akar lenni, de anélkül, hogy Magyarország igényeit teljesítené. Az országgyűlés feloszlata után kezdetét vette a provizórium, de az "ötvenes éveknek" még nincs vége: marad az önkényuralom, de jóval enyhültebb formában.

Azonban lassan, fokozatosan mindkét olalon érlelődni kezdett a kiegyezési szándék. A magyarok részéről az okok köre a 63-as lengyel felkelés tanulságaitól, az összeesküvések kudarcán át, az egyre veszélyesebbé váló nemzetiségi mozgalmakig tartott. Az osztrákokat az motiválta, hogy a fejlett itáliai tartományok elvesztése a megmaradt területeket gazdaságilag és politikailag felértékelte; és az is féltő volt, hogy ha a "magyar ügy" nem rendeződik, a vetélytárs Poroszország kihasználhatja a helyzetet.

*Ferenc József*nek nehéz volt belátnia, hogy illúzió az egységes birodalom megvalósítása. Nehéz volt tudomásul vennie, hogy az eddigi politikai gyakorlat tarthatatlan, figyelembe kell venni a nemzeti érdekeket, jogot és alkotmányt kell adni "népeinek". 1865-ben azonban még nem fogadta el a kiegyezés deákai tervét, gyanakvóan figyelte a magyarokat. A poroszoktól elszenvedett vereség után azonban kénytelen volt elfogadni a közös ügyek delegációs kezelését, a felelős minisztériumot is. A kiegyezés megszüntette az egységes birodalom illúzióját, és jelentős mértékben felszámolta a rendszert önkényuralmi jellemzőit.

Ferenc József önmagához képest óriási engedményt tett a nemzeti elv és az alkotmányosság javára, de hogy az új rendszernek is voltak abszolutisztikus vonásai, azt két számottevő tény bizonyítja: a hadsereg feletti hatalmát semmiféle alkotmányos ellenőrzésnek nem hajlandó alávetni, ő a legfőbb "hadúr"; az ún. "előszentesítési jog" – amellyel a végrehajtó hatalom legfőbb szervét ellenőrizte és korlátozta – pedig egész uralkodása alatt érvényben volt.

A kiegyezés után az uralkodó és a magyarság érzelmi viszonya alapvetően nem változott. A látszatról (amit mi a közvéleménynek hiszünk) az 1878. évi törvények gondoskodtak (140., 141. paragrafus), a magyarság arra kényszerült, hogy nyilvánosan a kizárólagos lojalitás hangján szóljon, bár köztudomású volt, hogy sokan nem kedvelik a királyt. Szabadon lehetett bírálni a kormányt, az országgyűlést, a hatalom minden szervét, azt azonban nem lehetett kritikával illetni, aki az egész felett állt. A törvény kivonta őt a kritika alól. A magyarságban kialakult egy sajátos "kétlelkűség": másképpen lehetett beszélni és másképpen gondolkodni.

A sajtó hozsannázta *Ferenc Józsefet*, leggyakoribb jelzői: nemzeti, szabadelvű, jó-ságos és bölcs király. 70. születésnapján a "hős oroszlán", a "II. Hunyadi Mátyás" titu-

lussal illeték. Annak ellenére, hogy 1867-től politikai konszolidáció és gazdasági fejlődés volt hazánkban, a múlt nyomasztó emlékei nem töröltettek ki egészen a magyarság lelkéből. A kiegyezés soha nem volt igazán népszerű. Hiába próbálták 67-et úgy beállítani, mint "a megvalósult és kivihető 48-at". Az érzelmi azonosulás hiánya azonban nem jelentette a tevőleges ellenállást. ("Nem egészen tetszik, de nem is elviselhetetlenül kényelmetlen.")

A távolságtartás, az ellenézés lassan megváltozott. Egy olyan nemzedék nőtt fel, amelynek "semmi köze 1848/49-hez", amely politikai súlyát, pozícióját már az új rendszernek köszönhette. Megjelent a "felfelé idomulás", a szervizlizmus. Az érvényesülni vágyónak meg kellett felelnie az uralkodó követelményeinek. Csökkent az elvszerű közéleti cselekvés lehetősége. Ha pedig 48-asként akart valaki politikai hatalomhoz jutni, erősen kötődnie kellett a királyhoz, még ha meg is volt róla a maga külön véleménye.

Ferenc József és a magyarság között a politika világában csak egyszer sikerült érzelmi összhangot létrehozni: 1914-ben, az oroszok által vezetett pánszláv veszély ellenében. Valami elképesztő skizofrénia uralkodott el (ami 67-től kisebb mértékben ugyan, de megvolt már), amit a "Ferenc Jóska azt üzenté..." dalkezdet példáz a legpregnansabban. A lelkesedés hamar elmúlt, és jött a tragédia.

Gerő András: *Ferenc József, a magyarok királya. NOVOTRADE RT, Budapest, 1989.*

NOVOSZÁDEK JÁNOS

A világra nyitott lény

Az immár klasszikussá váló könyvecske szerzője, Wolfhart Pannenberg evangélikus teológus, műve azonban – emberképe felülvizsgálatára készítve – ugyanúgy kihívást jelenthet a vallásos, mint a nem vallásos olvasó számára. Pannenberg emberét az állattól a *világra nyitottsága* különbözteti meg, ami egyben rendeltetése is. Ez az ember immár nem makrokozmoszsal magyarázható mikrokozmosz, de "kozmosz lény" abban a tekintetben, hogy a világon túlra is nyitott, így válaszlehetőségei határtalanok. Nincs bezárva rációjába, *fantáziájának* szemköztije a végtelen. Fő feladata a *másik megértése*, a másik embertől a másik világokig. Mivel a valóság mint *egész* mindig ismeretlen marad az ember számára, alapvető *bizalomra*, ráhagyatkozásra lenne szüksége a kalandhoz, ám az ember hajlamos rendelkezésre és biztonságra cserélni a kockázatos bizalmat. A vallások is birtokba akarják venni – mágiával – az istenséget, és a vallásos ember is hajlamos Isten helyébe az önbizalmat tenni, s még őt is hatalmába keríthetik eszközei. Így a modern természettudomány és a technika a keresztény hit, a végtelenre is nyitott ember hitének történeti terében jöhetett csak létre, állítja Pannenberg.

A rendelkezés és a bizalom kapcsolatának eltorzulása kikerülhetetlen. A bizalom számára kapaszkodót jelentő Istent az ember véges szimbólumokban jeleníti meg, aminek egyik következménye a vallásból való kijózanodás. A megoldás Pannenberg számára a Názáreti Jézus, akinek végességét azzal szüntették meg, hogy keresztre feszítették, s ezzel a "végtelenbe oldották". A feltámadt Krisztusban tapasztalhatták meg tanítványai a véges valóság beteljesítőjét. Az irányában megnyíló, kinyíló ember lehetett az újkor embere, aki hatalommal rendelkeik a világ dolgai felett.